

minucios es conserva ja a les vitrines dels museus, a Castelló o a Amposta, i en tantes publicacions científiques o de divulgació. També ocupa ja sales completes als museus de Castelló el fruit de la generositat de Francesc Esteve, col·leccionista excepcional de ceràmica i de materials etnogràfics.

Mauro Hernández continua encativat en les explicacions sobre l'art rupestre. Les diapositives es van succeir unes a les altres, i la conferència no perd gens ni mica d'interés. En Francesc Esteve les mira amb atenció. Segur que les coneix totes de veure-les in situ. De sobte, es trau de la butxaca de la jaqueta un bloc petit de notes i una llapidera que sembla estar molt gastada; i es gira cap a mi -queestic assegut al seu costat- i em pregunta: "aquest que parla, qui és?" Jo li responc: "Mauro Hernández, catedràtic de prehistòria de la Universitat d'Alacant". I, fent un gest de consentiment amb el cap, es torna a girar i escriu unes notes al bloc. Jo, en aquets moments, pense: com es possible que a aquest home (amb una lucidesa extraordinària i amb una lletra tan preciosa), no li tremole el pols, tot i que tinga noranta-dos anys complits? En Francesc es torna a girar i em diu: "En sap. Sap de què parla."

Mauro Hernández ha finalitzat ja la conferència, tot suat a causa de bellugar-se pel passadís central de la sala, i el públic aplaudeix efusivament. Després dels aplaudiments puja a la tarima Rafael Martínez i explica a tots els assistents com i de quina manera es realitzarà la visita a l'abric de la cova de La Saltadora.

L'organització ha previst fer dos grups d'un centenar de persones. El temps de visita haurà de ser forçosament poc dilatat, ja que el dinar de cloenda de les jornades està previst per a les 14.30 hores.

Són les 11.30 i els dos primers autobusos, carregats i atapeïts de gent, surten cap l'abric que es troba a uns 3 o 4 quilòmetres carretera avall anant cap a les Coves. En aquesta primera expedició, també van Mauro Hernández i Rafael Martínez que són els acompanyans i guies. En arribar a l'entrada que hi ha a la vora de la carretera, l'autobús els descarregarà i emprendran la marxa fins a l'abric que dista aproximadament uns 25 minuts de temps. Està previst que aquest primer grup vaja esmorçant pel camí. A aquest efecte, l'organització ha preparat uns entrepans, fruita i una ampolla d'aigua per a cadascun dels visitans.

Nosaltres restem al museu fent temps. Esperem poder creuar-nos amb ells a meitat del camí, quan el primer grup torne cap als autobusos, i evitar, així, que dues-centes persones s'aglomerin a l'abric.

Una de les millors maneres de fer temps és menjar i gaudir d'un dia esplèndid i solejat. Traem els entrepans, l'aigua i la fruita i comencem a menjar. La gent comenta sorpresa: "ens han portat el menjar fins ací."

En Francesc Esteve no esmorza. Suppose que ja ho haurà fet abans de sortir de casa. Al seu voltant la gent va apropant-se, i uns i altres atenen a les seues explicacions. Sobre què?. En Francesc és un erudit, un humanista. Et pot parlar del que siga

i la gent manté amb ell converses d'allò més variat i interessant. Junts amb ell es troba sempre, com he dit abans, un dels seus millors amics, Quico Mira, que amb un somriure al rostre pareix que no deixi de sorprendre's mai de les explicacions d'En Francesc.

Bé. Ja és l'hora de moure cap a l'abric. Ja hem fet temps, ja hem menjat. La gent mou. Uns, amb els autobusos; uns altres, amb cotxe. És el cas d'En Francesc que, naturalment, també vol venir-hi. Sense ell la visita no seria el mateix, Valltorta perdria un poc del seu encant. En arribar a l'entrada, estacionem els cotxes i dels autobusos surten els visitans. Se'ls nota en el rostre una expressió de felicitat.

En Francesc camina molt lleugerament pels seus anys. No porta gaiato, no: ni falta que li fa. Acostumat tota la vida a trafegar per aquestes muntanyes i per altres llocs, es maneja amb seguretat i coneixement. Al voltant l'acompanyem un grup no nombrós de gent. Jo, la veritat, vaig darrere d'ell per si de cas entropessa. Però no; no és eixe el cas. Al contrari, de vegades s'ajupeix i recull del sòl alguna pedra que li crida l'atenció. Ho torne a pensar: "és increïble aquest avi!"

En passar per davant del maset del "Piguero", aquest ens surt a l'encontre, naturalment amb el caliquenyó a la boca, la camisa mig desbotonada i la panxa a l'aire.

-Bon dia -li diem tots plegats.

-Bon dia i bon hora -ens contesta.

-Què és tanta gent per ací? -ens diu.

-No recordes que et vaig dir que vindríem a veure la teua cova? -li dic bromejant.

Ell somriu i, veient l'home vellet de vestit i corbata negres (que no és altre que En Francesc), se sent atret per la curiositat i li pregunta amb espontaneïtat: "vosté qui és?"

En Francesc li respon: "Paco Esteve, i vosté, senyor?"

-Jo sóc l'amo d'aquestes finques i d'aquest maset. Fa molts anys que treballo aquesta terra -li respon.

-Doncs jo segur que fa més anys que vosté que la trepitge.

-No pot ser. Quan tenia catorze anys, el meu pare va comprar el maset i vam baixar d'Albocàsser per treballar-la.

En Francesc li explica que és arqueòleg i que, ja als anys trenta, resseguia eixa zona amunt i avall pel barranc.

Ens acomiadem d'Ismael "el Piguero" i prosseguim pel camí sinuós que ens ha de portar a l'abric. Allà lluny ja es veu gent: són els del primer grup, que ja han fet la visita. Se'ls veu com contemplen el barranc. Uns plantats; uns altres -els més cansats- asseguts.

Nosaltres, entreveient els penya-segats que formen aquest barranc, ens aturem una estona per no fer pesada la caminada a En Francesc. Ell, mentrestant, ens parla tant d'arqueologia com de botànica. Entre altres coses, ens comenta que baix al barranc, més concretament a l'altura de La Saltadora, vora riu, hi arriba el límit més meridional de boix d'aquestes terres nostres.

En aquests moments sóc feliç: el dia és assolellat, la companyia és d'allò més grata... I el silenci del barranc i dels cingles parla:

-Ha tornat.

-Qui?

-No el veus?

-Vols dir que és ell?

-Clar que sí! No el reconeixes? Està més vell, però la persona no ha canviat.

-Tens raó; ara me n'adone. Han passat els anys però sembla que aguanta com un roure.

-Sí. No l'han pogut tòrcer. Ha anat fent-se més dur...més savi.

-Te'n recordes? Un dia, ja fa mols anys, ací mateix, a la cova del Lledoner, es va engrescar en les seues investigacions i se li va fer de nit fosc.

